

Duchowy testament Apostoła Narodów (Dz 20, 17–38; 2 Tm 4, 1–8)

Stanisław Witkowski MS¹

 <https://orcid.org/0000-0002-1468-0401> stanislaw.witkowski@upjp2.edu.pl
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie <https://ror.org/0583g9182>

Postać Pawła została przedstawiona w sposób wzorcowy w dwóch perykopalach. Pierwsza pochodzi z Dz 20, 17–38, druga zaś z 2 Tm 4, 1–8. Obydwa teksty nie zostały napisane przez Apostoła Narodów. Autorem Dziejów Apostolskich jest Łukasz, a Listów pasterskich, do których zalicza się 2 Tm – nieznanymi uczniami ze szkoły Pawłowej². Dostrzega się uderzającą paralelę³ między sposobem prezentacji Pawła w tych dwóch passusach. Jego postać została w nich wyidealizowana. Celem obu autorów, którzy napisali swoje dzieła już po śmierci apostoła, stało się umocnienie w wierze Kościoła po-apostolskiego, dla którego Paweł miałby pozostać niepodważalnym filarem. Należy też zauważyć, że jego słowa wypowiedziane w tych fragmentach są ostatnimi, które zostały

---

¹ **Ks. dr hab. Stanisław Witkowski MS** – profesor Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie w Katedrze egzegezy Nowego Testamentu, wykładowca Nowego Testamentu na Uniwersytecie Jana Pawła II w Krakowie oraz w Diecezjalnym Misyjnym Seminarium Redemptoris Mater w Trieście.

² Por. U. Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, Göttingen 2013⁸, s. 409.

³ Por. L. Oberlinner, *Der erste Timotheusbrief. Der zweite Timotheusbrief*, Herder, Freiburg–Basel–Wien 2002, s. 152 (Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament).

skierowane do starszych z Efezu, oraz ostatnimi, które pod względem pasterskim zostały zaadresowane do Tymoteusza przed zbliżającą się męczeńską śmiercią apostoła. W obu przypadkach można zatem mówić o przekazanym duchowym testamencie.

Artykuł zmierza do ukazania Pawła jako idealnego człowieka Boga, który stanowi niepodważalny autorytet dla Kościoła w czasach zmagañ o prawdę i wierność Ewangelii. W analizach wykorzystano ujęcie kanoniczne oraz antropologię kulturową.

Po mowie skierowanej do Żydów w synagodze Pizydyjskiej (por. Dz 13, 16–41) oraz dyskursie zaadresowanym do świata pogańskiego w Listrze (por. 14, 15–17) i Atenach (por. Dz 17, 22–31) Paweł zwrócił się do starszych Kościoła w Efezie. To jedyna mowa do chrześcijan obecna w *Dziejach Apostolskich*⁴. Apostoł znalazł się wówczas w Milecie⁵, w Azji Mniejszej, którą z czasem definitywnie opuścił i stał się więźniem w Jerozolimie. Już nie wrócił do Efezu, głównego miasta swojej działalności apostołskiej, położonego nad Morzem Egejskim.

Z punktu widzenia literackiego tekst stanowi „mowę pożegnalną”⁶, która nie zawiera żadnego kerygmatu i żadnej apologii. Ma zaś wydźwięk pastoralny⁷. Zostały w niej poruszone problemy po-apostołskie Kościoła, mianowicie trzeciej generacji chrześcijan, i wskazane

---

⁴ Por. J. A. Fitzmyer, *Gli Atti degli Apostoli. Introduzione e commento*, Brescia 2003, s. 710 (Commentari Biblici).

⁵ Milet był ważnym portem, ojczyzną filozofów Talesa i Anaksymandra, leżał około 60 km od Efezu. Por. W. S. Kurz, *Dzieje Apostolskie*, przeł. z ang. D. Krupińska, Poznań 2021, s. 348 (Katolicki Komentarz do Pisma Świętego). Droga przemierzana pieszo od jednego do drugiego miasta wraz z powrotem wymagała przynajmniej pięciu dni – por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli. Commento esegetico e teologico*, Roma 1998, s. 722.

⁶ Mowa pożegnalna stanowi znaną formę literacką. Zawiera mowę wypowiedzianą w kontekście odejścia (śmierci), wspomina posługę świadczoną w przeszłości, nawiązuje do obecnej sytuacji, wyznacza następców na przyszłość, zachęca do wierności i przypomina słuchaczom, że prawdopodobnie mówca ich już nie zobaczy (por. np. Rdz 49, 1–7: pożegnanie Jakuba; Joz 23–24: pożegnanie Jozuego; 1 Sm 12, 1–25: pożegnanie Samuela).

⁷ Por. J. A. Fitzmyer, *Gli Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 710.

kryteria oraz zasady, którymi powinna się kierować wspólnota eklezjalna w pełnieniu swej misji⁸.

Paweł nadał tej mowie wydźwięk testamentu⁹, dokonał refleksji nad własną posługą duszpasterską i swoim świadectwem. Zachęcał starszych z Efezu, by go naśladowali w służbie podjętej dla Słowa. Prezbiterzy lub starsi byli zwykłymi sługami we wspólnocie chrześcijańskiej (por. Dz 14, 23). Stanowili dziedzictwo judaizmu przejęte przez Kościół w Palestynie. Instytucja ta rozprzestrzeniła się poza Palestyną dopiero pod koniec I wieku po Chrystusie. W czasach Pawła nie było jeszcze prezbiterów stojących na czele wspólnot Pawłowych (por. Flp 1, 1; 1 Kor 12). Wokół apostoła, który miał wyruszyć w dalszą drogę, zgromadzili się więc wiarygodni reprezentanci Kościoła¹⁰.

1. Działalność Pawła w Efezie (Dz 20, 18–21)

Paweł zwrócił się bezpośrednio do prezbiterów. Przypomniał im swoje postępowanie, gdy był wśród nich, i podał swój sposób bycia jako przykład (por. 1 Tes 2, 10–12). Pobyt w Efezie stał się więc paradygmatem jego posługi pasterskiej we wspólnocie. Paweł mówił o sobie, że służy Panu (w. 19: δουλεύων τῷ κυρίῳ – por. Rz 1, 1; 2 Kor 4, 5; Flp 1, 1). Tym samym dostrzegł siebie w rządzie wielkich postaci Starego Testamentu (por. np. Lb 12, 7; 1 Krl 3, 6; Dz 4, 25). Wyróżniała go pokora serca (por. Kol 2, 18, 23; 3, 12; Flp 2, 3), czyli zależność od Boga w proklamacji Ewangelii oraz bezinteresowność i wyrzeczenie się chęci panowania (por. Flp 2, 3; Mk 10, 44)¹¹. Apostoł miał świadomość, że

⁸ Por. K. Kliesch, *Apostelgeschichte*, Stuttgart 1986, s. 132 (Stuttgarter Kleiner Kommentar, Neues Testament, 5).

⁹ Por. G. Schneider, *Apostelgeschichte* 9, 1–28, 31, Freiburg–Basel–Wien 2002, s. 293 (Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament, 2); F. F. Bruce, *The Book of the Acts*, Grand Rapids, Michigan 1988, s. 387 (The New International Commentary on the New Testament).

¹⁰ Por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 722.

¹¹ Por. J. Zmijewski, *Die Apostelgeschichte*, Regensburg 1994, s. 740 (Regensburger Neues Testament).

jest słaby. Jego bez-znaczenie otwierało jednak przestrzeń do działania zmartwychwstałego Pana (por. 2 Kor 2, 9n), a jego lzy (por. 2 Kor 2, 4; Flp 3, 18) stały się aluzją cierpień z powodu zasadzek żydowskich. Termin ἐπιβουλή (w. 19) – „zasadka”, „spisek”, w odniesieniu do Żydów stanowi *topos* w Dziejach Apostolskich i odsyła czytelnika do całej misyjnej działalności Pawła opisanej w tej księdze (por. Dz 9, 23n; 13, 50n; 14, 19; 17, 5n. 13; 18, 5. 12; 20, 3; 23, 30)¹². Z kolei cierpienia z powodu doświadczeń, czyli prób (πειρασῶν – w. 19), sugerują ponownie fakt prześladowań (por. 1 Pt 1, 6; 4, 12) i mają wydzwięk sumaryczny.

Apostoł niczego nie ukrywał¹³, spełnił swoją misję, często trudną i niebezpieczną. Wyrażenie δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκου (w. 20) sugeruje nauczanie zarówno publiczne, jak i prywatne, od domu do domu. Apostoł miał więc na celu dobro wszystkich, dlatego zwracał się do wszystkich, mając na uwadze ich zbawienie (por. 1 Kor 10, 33). Nacisk położony na głoszenie Ewangelii wszystkim mógł być też odpowiedzią na przekonanie, że to nauka tajemna przeznaczona wyłącznie dla elity. Tymczasem Ewangelia nawet w tamtych czasach była skierowana zarówno do Żydów, jak i Greków, czyli do całej ludzkości. Żydzi i Grecy streszczali w sobie całą *humanitas* (por. Rz 1, 16). Obie grupy były nawiływane do nawrócenia się i wiary w Jezusa (por. w. 21). Nawrócenie oraz wiara to bowiem dwie strony tej samej monety¹⁴. Niemniej zgodnie z chiasmem¹⁵ – (a) Żydzi; (b) Grecy; b¹ nawrócenie do Boga; a¹ wiara w Jezusa – zwrot ku Bogu, zerwanie z bożkami (por. Dz 15, 20. 29)

¹² Por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 723.

¹³ Mówienie z odwagą i gotowością poniesienia ewentualnych przykrych konsekwencji, jednak z korzyścią dla słuchaczy, było charakterystyczne dla wielkich mówców, jak Demostenes, Izokrates. W ten sposób oratorzy potwierdzali, że dobro publiczne jest ponad dobrem osobistym. Plutarch w *Moralia* 60c przekazuje, że: „będąc wolnymi trzeba nam mówić z odwagą i niczego nie ukrywać ani też nie przemilczać tego, co korzystne” – por. J. Dupont, *Il testamento pastorale di san Paolo. Il discorso di Mileto (Atti 20, 18–36)*, Roma 1980, s. 112 (La Parola di Dio, 21).

¹⁴ Por. D. L. Bock, *Acts*, Grand Rapids, Michigan 2007, s. 627 (Baker Exegetical Commentary on the New Testament).

¹⁵ Por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 725.

dotyczyło szczególnie Greków reprezentujących świat pogan, a wiara w Jezusa jako Pana (por. 1 Tes 1, 9–10; 1 Kor 9, 20–23; 10, 32–33) odnosiła się w szczególności do Żydów.

2. Przekonanie Pawła o swoim losie (Dz 20, 22–24)

Po nawiązaniu do przeszłości apostoł odniósł się do sytuacji mu obecnej, widzianej przez pryzmat przyszłości. Syntagma καὶ νῦν ἰδοῦ – „i oto teraz” (w. 22) – stała się tu antycypacją przyszłości i wprowadziła nową część dyskursu¹⁶. Rozpoczął się wówczas nowy etap w posłudze apostołskiej Pawła, który nie wiedział, czego doświadczy w Jerozolimie¹⁷. Był zaś pewny swej zależności od Ducha Świętego. Zwrot δεδεμένος ἐγὼ τῷ πνεύματι (w. 22) można rozumieć figuratywnie¹⁸, jako świadczący dosłownie o jego związaniu z Duchem Świętym. Paweł czuł się zatem opanowany przez Ducha, pociągany przez Niego jak Jego więzień, który ma zmierzać ku cierpieniom przygotowanym dla niego przez Ducha¹⁹. Cała dotychczasowa działalność Pawła była kierowana przez Ducha (por. Dz 13, 2. 4. 9; 16, 6–7). Zdaniem apostoła podobnie powinno być z obecną podróżą (por. Dz 19, 21) oraz cierpieniami, które stanowiły nieodłączną część jego posługi. *Passio Pauli* korespondowało z *passio Jesu*²⁰. „Więzy i utrapienia” (w. 23) zapowiadały, że jego los będzie podobny do Jezusa. Ta wewnętrzna pewność Pawła została potwierdzona przez profetyczne słowo charyzmatyków (por. Dz 21, 4. 11). Droga Pawła ku więzom i utrapieniom wypływała zatem z woli Bożej oraz jej akceptacji ze strony apostoła. Nie był to jednak jakiś fatalny los, Paweł

¹⁶ Por. J. A. Fitzmyer, *Gli Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 713.

¹⁷ Paweł nic nie wspomina o kolekcje, którą otrzymał dla Kościoła w Jerozolimie. W Rz 15, 30–31 wyjawiał swoje obawy związane z przyjęciem go w Jerozolimie zarówno przez Żydów, jak i judeochrześcijan.

¹⁸ Por. D. L. Bock, *Acts*, dz. cyt., s. 628.

¹⁹ Por. J. Dupont, *Il testamento pastorale di san Paolo*, dz. cyt., s. 148; F. F. Bruce, *The Book of the Acts*, dz. cyt., s. 390, przyp. 47.

²⁰ Por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 726.

wiedział, że jest prowadzony przez Ducha i nie zmierza *ad absurdum*, mimo że poniesie pozorną porażkę²¹.

Konstrukcja zdania: ἀλλ' οὐδενὸς λόγου ποιῶμαι τὴν ψυχὴν τιμίαν ἐμαυτῷ (w. 24) jest trudna do dosłownej translacji, niemniej jej sens pozostaje jasny: Paweł nie uważał, aby jego życie²² było godne uwagi²³. W stwierdzeniu tym nie kryje się jednak pogarda wobec życia. Apostoł poświęcił je misji głoszenia słowa (por. 1 Kor 1, 19). Z miłości do Chrystusa był gotów wyrzec się życia (por. Dz 15, 26; 21, 13). Dla niego liczył się też końcowy bieg, który jest aluzją do śmierci. Chciał ją przeżyć w wierności Jezusowi. Pragnął także wypełnić do końca posługę otrzymaną od Pana²⁴, czyli świadczyć o Ewangelii łaski Bożej²⁵. Tego typu wyrażenie nie pojawiło się nigdzie w jego pismach (por. 1 Tes 2, 9). Ewangelia przekazuje łaskę Bożą. Chodzi zatem o jej proklamację, która – jeśli jest przyjęta – wówczas doprowadza człowieka do zbawienia dzięki życiu, śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa.

²¹ Por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 726.

²² Termin *yuch*, określa tutaj osobę w jej ziemskim życiu. Por. D. L. Bock, *Acts*, dz. cyt., s. 628.

²³ Przytoczone w oryginale zdanie można by też przetłumaczyć: „nie uważam, aby życie było dla mnie cenne” albo „nie uważam, aby moje życie zasługiwało, by o nim mówić” – por. G. Schneider, *Apostelgeschichte* 9, 1–28, 31, dz. cyt., s. 295; J. Zmijewski, *Die Apostelgeschichte*, dz. cyt., s. 742. Można je także sparafrazować: „nieważne, czy będę żył, czy umrę, ważne natomiast, żebym ukończył mój bieg...”. P. Richard, *Atti degli Apostoli*, [w:] *Nuovo Commentario Biblico. Atti degli Apostoli, Lettere–Apocalisse*, a cura di A. J. Levoratti, E. Tamez, P. Richard, Città Nuova, Roma 2006, s. 104.

²⁴ Por. J. A. Fitzmyer, *Gli Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 714.

²⁵ Jest to jedyne miejsce w Dz, w którym Paweł mówi o Ewangelii. Poza tym tworzy ono paralelę do jedynego przypadku, w którym termin εὐαγγέλιον („Ewangelia”) pojawia się w ustach Piotra w Dz 15, 7.

3. Apel do starszych o troskę względem Kościoła (Dz 20, 25–31)

Paweł zwrócił się do starszych Kościoła w Efezie jak ktoś, kto miał do nich mówić po raz ostatni. Znane nam już wyrażenie καὶ νῦν ἰδοῦ (w. 25) ponownie wprowadziło nową część mowy pożegnalnej. Wspomniana wcześniej aluzja do śmierci stała się tu jej wyraźnym stwierdzeniem. Paweł miał świadomość, że jego odejście ma charakter definitywny²⁶. Żył w Efezie i w innych miastach pośród ludzi i był głosicielem królestwa Bożego. Rozsiewał ziarno Ewangelii, teraz zaś troska o dokonany zasiew będzie należeć do innych. Apostoł Narodów zaświadczył²⁷ w uroczysty sposób, za pomocą słowa „dzisiaj”, że nie ponosi odpowiedzialności, jeśli jakiś chrześcijanin z założonych przez niego wspólnot nie zostanie zbawiony. Uważał, że jest – jak czytamy w oryginale – „czysty od krwi wszystkich” (w. 26). Wyrażeniem tym zaakcentował, że nie jest się odpowiedzialnym za czyjąś śmierć, rozumianą jako utratę życia wiecznego²⁸. Motywem tego przekonania była pewność, że obwieszczał całą wolę Bożą²⁹ (por. w. 27; Dz 20, 20), czyli cały zbawczy plan Boga odnośnie do ludzi, który zakłada również akceptację woli Boga w konkretnym życiu (por. Dz 3, 22n).

---

²⁶ Plany Pawła obejmowały po wizycie i dostarczeniu kolekty dla ubogich w Jerozolimie dotarcie do Hiszpanii. Jednak uwięzienie w Jerozolimie położyło kres temu zamiarowi. Paweł liczył jednak na ponowne przybycie do Efezu (por. 1 Tm 3, 14; 4, 13) – por. J. A. Fitzmyer, *Gli Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 714. Czy Efezjanie ponownie spotkali się z Pawłem, czy też nie, nie stanowi to większego znaczenia dla egzegezy. Jeśli miałyby dojść do spotkania, wówczas apostoł nie kładłby aż takiego nacisku na rozstanie – por. F. F. Bruce, *The Book of the Acts*, dz. cyt., s. 392.

²⁷ Czasownik μαρτύρομαι – „stwierdzać”, „oświadczać” pojawia się jeszcze w Dz 26, 22 i jest zarezerwowany w Dz jedynie dla Pawła.

²⁸ Por. J. Zmijewski, *Die Apostelgeschichte*, dz. cyt., s. 743; J. Roloff, *Die Apostelgeschichte*, Göttingen 1981, s. 304 (Das Neue Testament Deutsch).

²⁹ Termin βουλή, odnosi się w Dz konsekwentnie do woli Bożej (por. Dz 2, 23; 4, 28; 13, 36; Łk 7, 30).

Paweł wzywał starszych do czujności (por. w. 28); ich postawa oraz nauczanie miały korespondować z jego stylem. Mają być uważni na niebezpieczeństwa (por. w. 29n), ponieważ także dla nich fałszywe doktryny stanowią zagrożenie. Wyrażenie „paść Kościół Boży” (w. 28) jest wyjątkowe. Zazwyczaj mówi się o pasieniu stada Bożego (por. 1 Pt 5, 2), ludu (por. np. 2 Krl 5, 2; 7, 7; 1 Krn 11, 2; 17, 6). Paweł chcąc podkreślić, że starsi są pasterzami, odwołał się do słownictwa, którego nie miał w zwyczaju stosować jako obywatel miast³⁰. W ten sposób zaznaczył, że powinno ich wyróżniać czuwanie i troska o stado³¹, czyli o Kościół Boga³², „który On nabył własną krwią” (w. 28). Chodziło o krew Jezusa, dzięki niej Bóg nabył dla siebie Kościół³³ (por. 1 P 2, 9–10). Łukasz dostrzegł więc ścisłą relację między działaniem Boga i Chrystusa w ustanowieniu Kościoła³⁴. Kościół nie był więc rzeczywistością wyłącznie zewnętrzną, kierowaną przez starszych, lecz ludem Nowego Przymierza (por. Łk 22, 20), który znajduje swój początek i fundament w Trójcy Świętej³⁵. Jest chciany przez Ojca, istnieje dzięki krwi Chrystusa i jest kierowany przez Ducha Świętego. To właśnie On ustanowił starszych biskupami. Termin ἐπίσκοπος nie oznaczał jeszcze kościelnego urzędu. Dopiero w czasach Ignacego z Antiochii i Ireneusza³⁶ uwidocznił się

³⁰ Por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 730.

³¹ Por. P. Iowino, *Il discorso di Paolo a Mileto (At 20, 17–38)*, [w:] *La Parola di Dio cresceva (At 12, 24). Scritti in onore di Carlo Maria Martini nel suo 70° compleanno*, a cura di R. Fabris, Bologna 1988, s. 287 (Supplementi alla Rivista Biblica, 33).

³² Niektóre wersje czytają lekcję ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ jako ἐκκλησίαν κυρίου (np. p⁷⁴, A, C, D, E, 33, 181, 436, i wiążą nabycie Kościoła z działaniem Chrystusa. Łukasz jednak miał na uwadze Kościół jako dzieło i własność Boga. Por. G. Schneider, *Apostelgeschichte 9, 1–28, 31*, dz. cyt., s. 297.

³³ Por. J. A. Fitzmyer, *Gli Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 717. Krew Jezusa dała początek eschatologicznemu ludowi Bożemu. Dzięki niej narodziła się wspólnota między Bogiem a ludem, który stał się definitywnie Jego szczególną własnością. Por. J. Dupont, *Il testamento pastorale di san Paolo*, dz. cyt., s. 274.

³⁴ Por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 731.

³⁵ Por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 731; J. A. Fitzmyer, *Gli Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 717.

³⁶ Por. D. L. Bock, *Acts*, dz. cyt., s. 629.

wyraźny podział na biskupów, prezbiterów i diakonów³⁷. Dlatego też dla autora Dziejów Apostolskich nie było żadnej różnicy między starszymi a biskupami. Określenie ἐπίσκοπος³⁸ kładło nacisk na fakt, że starsi są opiekunami, nadzorcami Kościoła. Tytuł ten bardziej niż „starszy” nadawał się więc do opisanego obowiązków związanych z posługą prezbiterów. Przypominał im, jak już zauważyliśmy, o powinności pasterzowania we wspólnocie.

Paweł wiedział, na podstawie prorockiego natchnienia, o trudnościach, które napotka Kościół po jego odejściu, czyli śmierci. Miał na uwadze przede wszystkim wrogów przychodzących z zewnątrz (por. w. 29). Nie chodziło mu o prześladowania, lecz o herezje, które zagrażały ortodoksji i jedności wspólnot chrześcijańskich. Zjawisko to istniało już w czasach Pawła (por. Ga 2, 4; 2 Kor 11, 4). Z pewnością tekst nie dotyczy tutaj gnostyków ani herezji związanej z gnozą, ponieważ nie mamy żadnej dokumentacji dotyczącej istnienia gnostycyzmu w tamtym czasie. Przedmiotem tego ostrzeżenia może być cała seria innych błędnych doktryn. Mówią o nich listy deuteropawłowe (por. Ef 5, 6–14; Kol 2, 8) oraz pastoralne (1 Tm 1, 19–20; 4, 1–3; 2 Tm 1, 15)³⁹. Apostoł porównywał fałszywych nauczycieli do drapieżnych wilków. Posługiwał się zatem językiem metaforycznym, pasterkim. Obraz wilków jako określenie heretyków było znane w Kościele z końca I wieku oraz w II wieku (por. Mt 7, 15; 10, 16; J 10, 12; Didache 16, 3; 2 List Klemensa 5, 2nn)⁴⁰. Paweł był świadomy, że jeszcze bardziej

³⁷ Por. J. A. Fitzmyer, *Gli Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 716.

³⁸ W hellenistycznym świecie termin ἐπίσκοπος stosowano w znaczeniu świeckim. Wskazywał na nadzorcę, inspektora w różnych sektorach. Por. J. Zmijewski, *Die Apostelgeschichte*, dz. cyt., s. 744. Oznaczał np. odpowiedzialnego za kwestie finansowe, administratora w świątyniach. Ἐπίσκοπος nie występuje w Nowym Testamencie we wspólnotach chrześcijańskich w Judei. Przykładowo Jakub, który był przełożonym Kościoła w Jerozolimie (por. Dz 15, 13; 21, 18), nie jest nazwany jako ἐπίσκοπος. Termin ten określał odpowiedzialnych za wspólnoty w świecie greckim, w basenie Morza Śródziemnego, poza Judeą (por. Flp 1, 1; Tt 1, 7; 1 Tm 3, 1–7). Por. J. A. Fitzmyer, *Gli Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 715.

³⁹ Por. J. A. Fitzmyer, *Gli Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 718.

⁴⁰ Por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 732.

niebezpiecznymi okazały się wrogowie wywodzący się z samych wspólnot (por. w. 30). Ich zniekształcone (διεστραμμένα⁴¹) nauczanie miało doprowadzić do podziałów między wierzącymi. Czasownik ἀποσπάω (w. 30) – „oddalać”, „wyciągać”, nawiązywał tu do metafory wilka, który czyha na ofiarę i ją porywa. W naszym kontekście oznacza ciągnięcie kogoś w kierunku, w którym osoba nie powinna iść⁴². Starsi byli więc zobowiązani za wszelką cenę zapobiegać fałszywym doktrynom.

Kolejny apel wzywający do czujności (por. w. 31), podobny do zawartego w w. 28, zakończył i podsumował dyskurs apostoła. Tekst uwypuklił jego niestrudzoną troskę o każdego, położył nacisk na indywidualną relację z każdym z osobna. Wyrażenie „ze łzami” (w. 31) wskazuje na intensywność napomnienia lub jego konieczność względem tych, którzy zbłądzili. Natomiast „we dnie i w nocy” (w. 31; por. Dz 26, 7; Mk 4, 27) zaakcentowało, że Paweł zawsze napominał w czasie swego trzyletniego⁴³ pobytu w Efezie.

4. Moc słowa oraz powinności wobec ubogich (Dz 20, 32–35)

Dobra Nowina nie tylko zawiera treść, którą należy głosić, lecz także udziela łaski zbawienia. Warto również zauważyć, że Paweł nie powierzył słowa starszym, którzy otrzymali misję, aby je proklamować, lecz oddał prezbiterów ochronie i zbawczej mocy słowa⁴⁴. W słowie łaski przyjętej przez wierzącego działał sam Bóg⁴⁵. Myśl ta jest obecna w tradycji biblijnej i chrześcijańskiej (por. Iz 55, 10–11; 1 Tes 2, 13; Rz 1, 16; 1 Kor 1, 18. 23–24). Słowo Boże jest więc „narzędziem” do

⁴¹ Forma διεστραμμένα pochodzi od czasownika διαστρέφω – „wykręcać”, „wykrzywić” i wskazuje na przeciwieństwo tego, co jest proste i prawdziwe. Opisuje zagrożenie spowodowane fałszywym nauczaniem, które odwodzi od słusznej, prostej drogi. Por. D. L. Bock, *Acts*, dz. cyt., s. 629.

⁴² Por. D. L. Bock, *Acts*, dz. cyt., s. 629.

⁴³ Łukasz prawdopodobnie zaokrąglił dane z Dz 19, 8. 10.

⁴⁴ Por. J. Dupont, *Il testamento pastorale di san Paolo*, dz. cyt., s. 390.

⁴⁵ Por. C. K. Barrett, *The Acts of the Apostles. A Shorter Commentary*, London–New York 2002, s. 318.

budowania Kościoła⁴⁶ i ma moc udzielenia dziedzictwa „wszystkim uświęconym” (ἐν τοῖς ἁγιασμένοις πᾶσιν – por. Kol 1, 12–13; Ef 1, 18). Dziedzictwo odnosi się w tym kontekście zarówno do zbawienia, które chrześcijanie już posiadają⁴⁷, jak do ostatecznego zbawienia, stanowiącego centrum Ewangelii (por. Dz 26, 18; 1 Kor 6, 9–10; 15, 50; Ga 3, 18; 5, 21; Ef 1, 14; 5, 5)⁴⁸.

W dalszej części dyskursu Apostoła Narodów zaznaczał, że nie pożądał „srebra ani złota, ani szaty niczyjej” (w. 33). Wyrażenie to jest w Starym Testamencie symbolem materialnego bogactwa (por. Rdz 24, 53; Wj 3, 22; 11, 2; 12, 35), a w Nowym Testamencie zwiastuje upadek (por. Jk 5, 2–3; Mt 6, 19; Łk 12, 33;). Dystans Pawła wobec bogactw⁴⁹ (por. 2 Kor 7, 2; 11, 8–9) to przede wszystkim znak autentyczności jego apostołatu. Potwierdził także, że apostoł nie wykorzystał swojej posługi dla własnej korzyści materialnej⁵⁰. Nadto wykonywał prace ręczne w czasie swojej działalności apostołskiej (por. w. 34 oraz 1 Tes 2, 9; 1 Kor 4, 12), był wyrobnikiem namiotów (por. Dz 18, 3). Angażował się w pracę nie tylko ze względu na wiarygodność orędzia, lecz także, by wspierać słabych. Czasownik ἀντιλαμβάνομαι (w. 35) oznacza „przyjść z pomocą”, „zatroszczyć się” i opisuje gest znaczącej dla kogoś pomocy. Mowę kończy agrafon⁵¹: „Więcej szczęścia jest w dawaniu aniżeli w braniu” (w. 35). Stwierdzenie to zaznacza, że nauczanie apostoła opiera się na autorytecie samego Jezusa⁵².

⁴⁶ Por. G. Schneider, *Apostelgeschichte* 9, 1–28, 31, dz. cyt., s. 298.

⁴⁷ Por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 735. Uświęceni są członkami ludu Bożego na ziemi (por. 1 Kor 1, 2).

⁴⁸ Por. D. L. Bock, *Acts*, dz. cyt., s. 632.

⁴⁹ Por. J. A. Fitzmyer, *Gli Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 718.

⁵⁰ Por. F. F. Bruce, *The Book of the Acts*, dz. cyt., s. 395.

⁵¹ Być może cytowany agrafon nie pochodzi od samego Jezusa. Rodzi się pytanie: skoro Łukasz go znał, to dlaczego nie umieścił w Ewangelii? Niektórzy uważają też, że Łukasz zaczerpnął to powiedzenie ze współczesnego mu świata (por. Plutarch, *Moralia* 2, 173D; Seneka, *Epistulae Morales ad Lucilium* 81, 17) i przypisał je Jezusowi. Por. A. Weiser, *Die Apostelgeschichte*, Leipzig 1986, s. 321 (Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament).

⁵² Por. G. Rossé, *Atti degli Apostoli*, dz. cyt., s. 737.

Opis definitywnego rozstania się z Pawłem (w. 36–38) nawiązuje do klasycznych starotestamentowych terminów: modlitwa, łzy, uściski⁵³, pocałunki, smutek (por. Rdz 33, 4; 45, 14). Zaczyna się czas po-apostolski, dla którego Paweł powinien być wzorem. Pożegnanie z nim jest wprawdzie bolesne, ale mimo to droga dotycząca proklamacji słowa musi być kontynuowana „aż po krańce ziemi” (Dz 1, 8)⁵⁴.

Obecnie przystępujemy do drugiej części artykułu, mianowicie do analizy tekstu 2 Tm 4, 1–8, ponieważ koresponduje on z mową pożegnalną Pawła w Milecie. Apostoł, świadomy zbliżającego się końca swojej misji, skierował do Tymoteusza serię poleceń w tym samym stylu co w Dz 20, 17–38. Poza tym perykopa 2 Tm 4, 1–8 to zamknięcie parenetycznej części listu, a więc wzmocniono tu wszystkie przekazane w nim napomnienia. Paweł liczył się bowiem z męczenną śmiercią. Ponadto cały list ma charakter testamentu, wewnątrz którego passus 4, 1–8 stanowi punkt kulminacyjny⁵⁵.

5. Zachęty skierowane do Tymoteusza (2 Tm 4, 1–5)

Tekst 2 Tm 4, 1–5 zamknął całą sekcję zachęt rozpoczętych w 2, 14 i koncentrujących się na dialogu apostoła ze swoim współpracownikiem Tymoteuszem, odpowiedzialnym za Kościół w Efezie. Z treści zawartej w 4, 1–5 wynika, że Tymoteusz miał pozostać na polu walki, nie poddawać się ani nie dawać znaków żadnego ustępstwa⁵⁶. Paweł

⁵³ Późniejszy midrasz do Księgi Rodzaju naucza, że wszelkie całowanie jest nieprzyzwoite z wyjątkiem trzech przypadków: pocałunku kogoś, kto piastuje wysoki urząd, pocałunku w chwili spotkania oraz pocałunku na pożegnanie (Midrasz do Rdz [Bereszit Rabba], 70, 12). Por. D. L. Bock, *Acts*, dz. cyt., s. 633.

⁵⁴ Por. K. Kliesch, *Apostelgeschichte*, dz. cyt., s. 136.

⁵⁵ Por. N. Brox, *Die Pastoralbriefe. 1 Timotheus, 2 Timotheus, Titus*, Regensburg 1989⁵, s. 210 (Regensburger Neues Testament).

⁵⁶ Por. C. Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastoralì. Le due Lettere a Timoteo e la Lettera a Tito. Introduzione versione, commento*, Bologna 1995, s. 781 (Scritti delle Origini Cristiane, 15).

w swojej uroczystej zachęcie⁵⁷ powołał się na Boga i Jezusa Chrystusa, czyniąc z Nich świadków⁵⁸ przesłania do młodego biskupa Efezu. Apostoł przypisał Jezusowi Chrystusowi prerogatywę sądzenia żywych i umarłych (por. w. 1). Zapewne nawiązywał tutaj do zwyczaju grecko-rzymskiego, kiedy to król w triumfalnym pochodzie nawiedzał swe miasto, aby ukarać wrogów⁵⁹. W tym stwierdzeniu została więc ukryta myśl o triumfalnym powrocie zmartwychwstałego Pana na sąd. Prawda ta łączy się nierozdzielnie z Jego objawieniem się (ἐπιφάνειαν), będącym synonimem paruzji (por. 1 Tm 6, 14; Tt 2, 13) oraz królestwem (βασιλείαν), które inauguruje na eschatologiczne panowanie Chrystusa⁶⁰. Wzmianka dotycząca zaś terminów ἐπιφάνεια oraz βασιλεία, w powiązaniu z sądem ostatecznym, nadała wskazaniom Pawła szczególny wymiar.

W zachętach Pawła dotyczących Tymoteusza można dostrzec pastorałną instrukcję⁶¹. Nieprzypadkowo na pierwszym miejscu pojawiło się głoszenie słowa (por. w. 2). Słowo (λόγος) wskazało na Ewangelię, która jest centralnym terminem w w. 2⁶². Czasownik κηρύσσω wskazał na publiczną proklamację chrześcijańskiego orędzia⁶³, zasugerował zatem potrzebę głoszenia paschy, czyli śmierci i zmartwychwstania Jezusa. Głoszenie nie miało tutaj na celu nawoływania do wiary, lecz miało służyć jej obronie. Było do tego stopnia ważne, że żadne przeszkody ani

---

⁵⁷ Por. M. Dibelius, H. Conzelmann, *The Pastoral epistles. A commentary on the Pastoral epistles*, Philadelphia 1972, s. 120 (Hermeneia. A Critical and Historical Commentary on the Bible).

⁵⁸ Por. R. W. Yarbrough, *The Letters to Timothy and Titus*, Grand Rapids, Michigan 2018, s. 434 (The Pillar New Testament Commentary).

⁵⁹ Por. C. Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastorali*, dz. cyt., s. 782.

⁶⁰ Por. S. Haręzga, *Pierwszy i drugi list do Tymoteusza. List do Tytusa*, Częstochowa 2018, s. 484 (Nowy Komentarz Biblijny, 14).

⁶¹ Por. N. Brox, *Die Pastoralbriefe*, dz. cyt., s. 263; L. Oberlinner, *Der erste Timotheusbrief. Der zweite Timotheusbrief*, Freiburg–Basel–Wien 2002, s. 155 (Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament).

⁶² Por. C. Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastoralis*, dz. cyt., s. 785.

⁶³ Por. S. Haręzga, *Pierwszy i drugi list do Tymoteusza*, dz. cyt., s. 485.

trudności nie dyspensowały od tej powinności⁶⁴, ponieważ spełniało ono krytyczną i apologetyczną rolę względem fałszywych nauczycieli.

Paweł posłużył się także grą słów εὐκαιρῶς ἀκαιρῶς – „w porę i nie w porę” (w. 2)⁶⁵. Zalecał więc, aby Tymoteusz wykorzystywał każdą okazję⁶⁶ do głoszenia – potwierdza to użyty czasownik ἐφίστημι (w. 2) oznaczający „być czujnym”, „być natychmiastowym”. Mówcy zazwyczaj czekali na najbardziej odpowiedni czas z punktu widzenia ludu, aby go do czegoś przekonać. Wyraźny oksymoron wzywał więc Tymoteusza, aby zaniechał tego typu zachowań⁶⁷. Misję Tymoteusza wskazał także czasownik ἐλέγχω (w. 2) – „przekonywać”, „zachęcać”, „wykazywać błąd”. Być może to ostatnie znaczenie jest najbardziej właściwe w naszym kontekście. Fałszywe doktryny trzeba bowiem demaskować i należy wykazywać ich fałsz. Postawę młodego biskupa z Efezu miało wyróżniać także napominanie, jak to zasugerował z kolei czasownik ἐπιτιμάω (w. 2) – „zgańić”, „krytykować”. Tego typu zachowanie było konieczne względem krążących nowych, dewiacyjnych idei. W końcu do jego zadań miało należeć także pocieszanie (παρακαλέω [w. 2] – „pocieszać”, „zachęcać”) w obliczu zagrożeń wewnętrznych czy zewnętrznych. Wymienione czasowniki streściły zadania spoczywające na Tymoteuszu i tworzące *climax ascendens*, w którym najważniejszą rolę odegrały pierwszy i ostatni element. Głoszenie słowa miało zmierzać ostatecznie do pocieszania, zachęcania wspólnoty, aby była do końca wierna Panu⁶⁸. Wszystkie te zalecenia miały być spełniane z „całą cierpliwością” (w. 2; por. 1 Tm 1, 16; 4, 2; 2 Tm 3, 10). Μακροθυμία – „cierpliwość” wiązała się tutaj z oczekiwaniem, że wierni dadzą się

⁶⁴ Por. N. Brox, *Die Pastoralbriefe*, dz. cyt., s. 263.

⁶⁵ Podobna gra słów pojawia się w Flm 11, gdzie Paweł przypomina Filemonowi, że Onezym był mu (Filemonowi) w pierw ἀχρηστον – „nieużyteczny”, teraz zaś jest εὐχρηστον – „użyteczny”.

⁶⁶ Por. I. H. Marshall, P. H. Towner, *A critical and exegetical commentary on the Pastoral Epistle*, Edinburgh 2004, s. 800 (The International Critical Commentary); U. Borse, *1. und 2. Timotheusbrief, Titusbrief*, Stuttgart 1985, s. 98 (Stuttgarter Kleiner Kommentar, Neues Testament, 13).

⁶⁷ Por. I. H. Marshall, P. H. Towner, *A critical and exegetical*, dz. cyt., s. 800.

⁶⁸ Por. C. Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastoralì*, dz. cyt., s. 785.

przekonać i przyjmą słowo. To właśnie dzięki niej mogli pokonać wszelki opór. Wiązała się z nią także zdolność nauczania⁶⁹ prawdziwej nauki jako odpowiedź na obce prądy, obecne w rozwijającym się młodym chrześcijaństwie.

Paweł przekazał Tymoteuszowi, że będą tacy, którzy odrzucą zdrową doktrynę. Czasownik ἀνέχομαι (w. 3), poprzedzony przeczeniem, oznacza: „nie przyjmować”, „nie znosić” (zdrowej nauki). Sugerował zatem jej całkowite odrzucenie. Tego typu ludzie otaczali się całą masą nauczycieli. Czasownik ἐπισωρεύω opisał czynność zbierania i w naszym kontekście odnosił się do gromadzenia wielkiej liczby nauczycieli⁷⁰. „Gromadzić nauczycieli” to w tym kontekście wyrażenie ironiczne, wskazujące na pseudo-nauczycieli⁷¹. Czynie tak, dlatego że dosłownie „swędzi [ich] słuch”, czyli ucho (κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν – w. 3). To zaś oznaczało, że skłaniali się ku wielu propozycjom, popadali w ciekawość nowinek⁷². Stawali się bezkrytyczni w przyjmowaniu nowych rzeczy i rozmijali się z Dobrą Nowiną. Postępowali „według własnych pożądań” (w. 3), jak grzesznicy, którzy zmiierzali do autodestrukcji (por. Ef 4, 22).

Paweł pragnął, by Tymoteusz był przede wszystkim człowiekiem prawdy. Zdrowa nauka pozostawała bowiem w całkowitej sprzeczności z herezją opartą na mitach (por. w. 4)⁷³. Odstępcy odwracali⁷⁴ się od prawdy (por. Tt 1, 14; 1 Tm 6, 5; 2 Tm 2, 18; 3, 7–8). Problem ten poruszyły wszystkie trzy Listy pasterskie (por. 1 Tm 1, 4; 4, 7; Tt 1, 14). Paweł był świadomy tego typu zagrożeń, dlatego wypowiedział nad nimi swój osąd. W końcu apostoł wezwał Tymoteusza, aby był trzeźwy (νήφε – w. 5) w sensie samokontroli typowej i koniecznej dla sportowca w czasie

⁶⁹ Wyrażenie ἐν πάση... διδασκῆ podkreśla dydaktyczny wymiar pastoralnego głoszenia – por. R. W. Yarbrough, *The Letters to Timothy and Titus*, dz. cyt., s. 437.

⁷⁰ Por. R. W. Yarbrough, *The Letters to Timothy and Titus*, dz. cyt., s. 438.

⁷¹ Por. C. Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastoralì*, dz. cyt., s. 786.

⁷² Por. N. Brox, *Die Pastoralbriefe*, dz. cyt., s. 264.

⁷³ Przeciwnieństwo ἀλήθεια-μῦθοι zawarte w 2 Tm 4, 4 podkreśla, że prawda wyklucza mity oddane w języku polskim jako „zmyślane opowiadania”.

⁷⁴ W polemice z fałszywymi nauczycielami znaczące miejsce zajmują czasowniki ἀποστρέφω (por. Tt 1, 14) oraz ἐκτρέπομαι (por. 1 Tm 1, 6; 5, 15; 6, 20). Obydwa podkreślają odwrócenie się od prawdy.

zawodów. W przypadku Tymoteusza chodziło o trzeźwość w życiu, myśleniu, nauczaniu, a także o wolność od nadmiaru i innych zaburzeń równowagi⁷⁵. Paweł zachęcał go, aby znosił trudy (κακοπάθεισον – w. 5), czyli stawiał czoła cierpieniom, udrękom, wrogości i nie uległ strachowi przed nieprzyjaciółmi (por. Flp 1, 28). Tymoteusz miał być ewangelistą, czyli głosicielem Ewangelii. Termin ewangelista nie sugerował tu oficjalnego urzędu w Kościele (por. Ef 4, 11), lecz podkreślał aktywność przełożonego we wspólnocie eklezjalnej, wyrażającą się w dziele głoszenia Ewangelii (por. 1 Tm 3, 1)⁷⁶. Służba (διακονία) Ewangelii to posługa wobec braci. Tymoteusz miał wypełnić swoją misję, pozostając do dyspozycji każdego oraz wszystkich⁷⁷.

6. Paweł w obliczu zbliżającej się śmierci (2 Tm 4, 6–8)

W 2 Tm 4, 6–8 apostoł rozwinął i uzupełnił idee naznaczone tematyką męczeństwa w 2 Tm 1, 1–2, 13. Posłużył się w tym celu obrazami ukazującymi pełną gotowość apostoła, aby odejść do Pana. Z punktu widzenia epistolograficznego w. 6–8 zawierają mocny ładunek emocji i potrzebę otwartości ze strony Pawła względem swego prawdziwego syna w wierze i bliskiego przyjaciela, którym był dla niego Tymoteusz, który najbardziej mógł zrozumieć całą gamę przeżyć apostoła⁷⁸.

Paweł ponownie zaczął mówić o sobie (por. 1 Tm 1, 12–17), jednak w odróżnieniu od 1 Tm 1 nie wypowiadał się już na temat swojej przeszłości, lecz przyszłości. Ta zaś wiązała się z bliską już śmiercią. Paweł

⁷⁵ Por. R. W. Yarbrough *The Letters to Timothy and Titus*, dz. cyt., s. 440.

⁷⁶ Por. S. Haręzga, *Pierwszy i drugi list do Tymoteusza*, dz. cyt., s. 488. Niektórzy uważają jednak, że tytuł ewangelista był nadawany konkretnym osobom, które miały misję rozprzestrzeniania znajomości Ewangelii jako misjonarze wędrowni. Ich zadaniem było głoszenie, nauczanie i przede wszystkim dawanie świadectwa (por. Dz 21, 8; Ef 4, 11). Ewangelista nie proklamował swoich idei, swojej ewangelii, lecz oddawał się posłudze Ewangelii krzyża i chwały (por. 1 Tm 1, 11b) – por. C. Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastorali*, dz. cyt., s. 789.

⁷⁷ Por. C. Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastorali*, dz. cyt., s. 789.

⁷⁸ Por. C. Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastorali*, dz. cyt., s. 791.

nadał jej charakter sakralny – wylał swoją krew jak ofiarę płynną u stóp ołtarza (por. w. 6)⁷⁹. Czasownik σπένδομαι – „być składanym w ofierze (płynnej)”, nawiązuje do słownictwa ofiarniczego. Apostoł zwracał uwagę na możliwość brutalnej śmierci już w Flp 2, 17: „A jeśli nawet krew moja ma być wylana...” (Ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι...) ⁸⁰. Zdanie: „chwila mojej rozłąki nadeszła” (καιρὸς τῆς ἀναλύσεώς μου ἐφέστηκεν – w. 6), zawiera w grece perfectum ἐφέστηκεν pochodzące od czasownika ἐφίστημι – „stać obok”. Podkreśla to zatem, że ten czas jest nieuchronny, czyli bliski, na wyciągnięcie ręki⁸¹. Chodzi o czas upragniony (καιρός – w. 6), przeżywany zatem nie jako smutny los, lecz celebrowany jako własna pascha jednocząca Pawła ze swoim Mistrzem⁸². Czas ten odnosi się do chwili „rozwiązania żagli”⁸³, czyli momentu rozpoczęcia ostatniej podróży. Czasownik ἀναλύω związany etymologicznie z występującym w w. 6 terminem ἀνάλυσις – „odejście”, „śmierć”, należy do słownictwa morskiego, opisuje obniżenie przez marynarza żagli, poluzowanie ich, czyli opuszczenie. Obraz ten łączy się z ofiarą wylewaną u stóp ołtarza i nadaje jej plastyczność (wizualizację)⁸⁴. Przedstawia początek różnych faz powrotu do portu: zmniejszenie prędkości właśnie przez opuszczenie żagli, które łagodziło siłę wiatru, następnie przybycie do

⁷⁹ Por. I. H. Marshall, P. H. Towner, *A critical and exegetical*, dz. cyt., s. 806. Ofiara płynna była częścią ofiary spalanej. Wylewano ją w świątyni. Kapłan nic z niej nie otrzymywał (por. Lb 28, 6–7) – por. T. D. Lea, H. P. Griffin, *1, 2 Timothy, Titus*, Nashville 1992, s. 247, przyp. 69 (*The New American Commentary*, 34). Składanie ofiar płynnych bóstwu było też rozpowszechnioną praktyką wśród pogan, którzy wylewali czaszę wina lub wody jako ofiarę na ołtarz lub na ziemię – por. S. Martin, *Seconda Lettera a Timoteo*, [w:] *Nuovo Commentario Biblico. Atti degli Apostoli, Lettere-Apocalisse*, a cura di A. J. Levoratti, E. Tamez, P. Richard, Città Nuova, Roma ²2006, s. 559.

⁸⁰ Niektórzy uważają, że motyw brutalnej śmierci w 2 Tm 4, 6 został zaczerpnięty właśnie z Flp 2, 17 – por. U. Borse, *1. und 2. Timotheusbrief*, dz. cyt., s. 99.

⁸¹ Por. G. W. Knight, *The Pastoral Epistles: a commentary on the Greek text*, Grand Rapids, Michigan 1992, s. 459 (*The New International Greek Testament Commentary*).

⁸² Por. C. Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastoralis*, dz. cyt., s. 793.

⁸³ Por. I. H. Marshall, P. H. Towner, *A critical and exegetical*, dz. cyt., s. 806.

⁸⁴ Por. C. Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastoralis*, dz. cyt., s. 793.

portu, wiążące się z ostatecznym wpłynięciem na brzeg, aby zacumować i zakończyć podróż. Cała ta scena zmierza w sposób eufemistyczny do zakrycia brutalnego aspektu śmierci apostoła⁸⁵. Paweł wyszedł jej na przeciw z całą świadomością, że jest ona uczestnictwem w cierpieniach Chrystusa, upodobnieniem do Niego, aby móc doświadczyć mocy Jego zmartwychwstania (por. Flp 3, 10–11). Był już gotowy, by złożyć Zbawicielowi w ofierze całe swoje życie, przeniknięte darem z siebie ze względu na Ewangelię.

Paweł dokonał syntezy swego życia. Wiedział, że może już odejść. Walczył w dobrych zawodach (por. w. 7; por. także 1 Tm 4, 10; 6, 12). Posłużył się zatem słownictwem nawiązującym do zawodów olimpijskich lub do pola walki albo areny. Ukończył bieg (por. w. 7; por. także Dz 20, 24; 1 Kor 9, 24; Flp 3, 14), czyli przemierzył do końca drogę wyznaczoną mu przez Pana⁸⁶. Zachował wiarę (por. w. 7), zatem ustrzegł powierzone mu duchowe dobro (por. 1 Tm 1, 5; 6, 20; 2 Tm 1, 13n; 2, 22). Był więc przekonany, że odłożono⁸⁷ dla niego „wieniec sprawiedliwości” (por. w. 8), czyli nagrodę za sprawiedliwość – za prawe postępowanie. Paweł wyrażał swą pewność, że otrzyma ją od Pana, sprawiedliwego Sędziego „w owym dniu”, a więc w czasie paruzji⁸⁸.

Zakończenie

Na podstawie przeprowadzonych analiz tekstów Dz 20, 17–38 oraz 2 Tm 4, 1–8 można sformułować konkluzję, że Paweł był osobą kompletną, bez żadnych braków, całkowicie oddany dziełu ewangelizacji.

⁸⁵ Por. C. Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastoralis*, dz. cyt., s. 793.

⁸⁶ Por. T. D. Lea, H. P. Griffin, *1, 2 Timothy*, dz. cyt., s. 249.

⁸⁷ Czasownik ἀποκείμαι („odłożyć”) nawiązuje do terminologii męczeństwa – por. M. Dibelius, H. Conzelmann, *The Pastoral epistles*, dz. cyt., s. 121.

⁸⁸ Zauważa się wyraźną inkluzję między 2 Tm 4, 8 a 4, 1. W obu tekstach pojawia się ten sam termin ἐπιφάνεια – „pojawienie się”, „przyjście”. Dostrzega się zatem jedność literacką w 2 Tm 4, 1–8. W obu przypadkach chodzi bardziej o paruzję niż wcielenie Chrystusa – por. I. H. Marshall, P. H. Towner, *A critical and exegetical*, dz. cyt., s. 799, 810.

Jego nauczanie oraz życie były całkowicie spójne. Wiedział, że do końca będą mu towarzyszyć prześladowania i związane z nimi cierpienia. Działał jednak pod natchnieniem Ducha Świętego, dlatego wychodził im naprzeciw. Słowo, które przekazywał, było słowem łaski budującym Kościół i gwarantowało mu niezniszczalne dziedzictwo. Paweł okazał się w pełni pasterzem, przewidywał ataki z zewnątrz oraz z samego łona wspólnoty eklezjalnej. Miał całkowity dystans do pieniądza, a praca, którą wykonywał, była świadectwem jego darmowej posługi słowa i potrzebą wynikającą z woli Bożej, by wspierać ubogich. Jego misja miała charakter uniwersalny, kierował się ku Żydom i Grekom reprezentującym pogan. Wyróżniała go świadomość misterium Kościoła, jego bezcenna wartość. Dlatego polecał, by wykorzystać każdą okazję do proklamacji Ewangelii.

Syntezą jego życia jest trylogia: walka, bieg, meta wraz z czekającą nagrodą za prawość życia. Nauczanie, które zostawił, musi być strzeżone przez sukcesorów, podobnie jak nauka apostołów. Stanowi bowiem święty depozyt, regułę wiary i życia. Wraz ze śmiercią Apostoła Narodów istniało realne niebezpieczeństwo odpadnięcia od wiary i utraty kontynuacji w jej przekazie. Kościół potrzebował wyraźnego punktu odniesienia i znalazł go w osobie Pawła. W jego postawie zawarta jest odpowiedź na wszelki kryzys wiary oraz zagrażające Kościołowi herezje. Dziedzictwo, które zostawił, jest zobowiązujące dla następców, skoro znalazło swój wyraz w formie testamentu. Nie należy jednak absolutyzować Pawła. Jego funkcja jest bowiem pedagogiczna i apologetyczna. Nie odpowiada do końca prawdzie historycznej⁸⁹, ale spełnia swoją

---

⁸⁹ Sposób, w jaki został ukazany Paweł, nie pochodzi więc od niego. Z analizy Dz 20, 17–38 oraz 2 Tm 4, 1–8 wynika, że apostoł chwalał siebie i swoje dzieło, ogłaszał się zwycięzcą, widział siebie jako postać wzorcową, która nie ma najmniejszej wątpliwości co do swojego sukcesu, bliskiej nagrody. Tymczasem sam Paweł wyrażał się o sobie bardzo skromnie (por. np. 1 Kor 15, 8–9). Dążył do mety i nagrody (por. Flp 3, 12–14). W kwestiach finansowych nie był całkowicie autonomiczny. Owszem, pracował (por. 1 Tes 2, 9; 1 Kor 4, 12), ale też przyjmował wsparcie pieniężne, wprawdzie nie od wszystkich wspólnot (por. 1 Kor 9, 12; 2 Kor 11, 9; 12, 13), ale od Kościoła w Filipi (por. Flp 4, 16).

funkcję w prezentacji dokonanej przez Łukasza oraz nieznanego nam autora Drugiego Listu do Tymoteusza.

Abstrakt

Duchowy testament Apostoła Narodów (Dz 20, 17–38; 2 Tm 4, 1–8)

Artykuł składa się z dwóch części. Zarówno pierwsza (Dz 20, 17–38), jak i druga (2 Tm 4, 1–5) traktują o apostołe Pawle i są ściśle ze sobą powiązane. Z punktu widzenia literackiego wspomniane perykopy z *Dziejów Apostolskich* oraz z *Drugiego Listu do Tymoteusza* przyjmują wartość testamentu, mimo że w przypadku *Dziejów* mamy do czynienia faktycznie z mową pożegnalną. Jednak jest ona ostatnim słowem skierowanym do starszych z Efezu, dlatego można ją uznać za testament. Zaprezentowana w tych tekstach postać Pawła, chociaż w niektórych fragmentach odbiega od historii, to jednak spełnia swoją funkcję zamierzoną przez autorów. Stanowi jasny punkt odniesienia dla Kościoła po-apostolskiego w czasach zmagania o prawdę i moralną postawę odpowiedzialnych za wspólnotę eklezjalną.

Słowa kluczowe: starsi, Kościół Boga, Ewangelia łaski Bożej, zdrowa nauka, wieniec sprawiedliwości

Abstract

The Spiritual Testament of the Apostle to the Nations (Acts 20:17–38; 2 Tim 4:1–8)

The article consists of two parts. Both, the (Acts 20:17–38) and (2 Timothy 4:1–5) refer to the Apostle Paul and are closely linked. From a literary point of view, these pericopes from the Acts and 2 Timothy adopt the value of a testament, even though in the case of Acts we are actually dealing with a farewell speech. However, it is the last word addressed to the elders of Ephesus and can therefore be regarded as a testament. The figure of Paul presented in these texts, although deviating from history in some passages, nevertheless fulfils its intended role. It provides a clear point of reference for the post-apostolic Church in times of struggle for the truth and the moral stance of those responsible for the ecclesial community.

Keywords: elders, Church of God, Gospel of God's grace, sound doctrine, wreath of righteousness

Bibliografia

- Barrett C. K., *The Acts of the Apostles. A Shorter Commentary*, London–New York 2002.
- Bock D. L., *Acts*, Grand Rapids, Michigan 2007 (Baker Exegetical Commentary on the New Testament).
- Borse U., *1. und 2. Timotheusbrief, Titusbrief*, Stuttgart 1985 (Stuttgarter Kleiner Kommentar, Neues Testament, 13).
- Brox N., *Die Pastoralbriefe. 1 Timotheus, 2 Timotheus, Titus*, Regensburg 1989⁵ (Regensburger Neues Testament).
- Bruce F. F., *The Book of the Acts*, Grand Rapids, Michigan 1988 (The New International Commentary on the New Testament).
- Dibelius M., Conzelmann H., *The Pastoral epistles: a commentary on the Pastoral epistles*, Philadelphia 1972 (Hermeneia. A Critical and Historical Commentary on the Bible).
- Dupont J., *Il testamento pastorale di san Paolo. Il discorso di Mileto (Atti 20, 18–36)*, Roma 1980 (La Parola di Dio, 21).
- Fitzmyer J. A., *Gli Atti degli Apostoli. Introduzione e commento*, Brescia 2003 (Commentari Biblici).
- Harežga S., *Pierwszy i drugi list do Tymoteusza. List do Tytusa*, Częstochowa 2018 (Nowy Komentarz Biblijny, 14).
- Knight G. W., *The Pastoral Epistles: a commentary on the Greek text*, Grand Rapids, Michigan 1992 (The New International Greek Testament Commentary).
- Iowino P., *Il discorso di Paolo a Mileto (At 20, 17–38)*, [w:] *La Parola di Dio cresceva (At 12, 24). Scritti in onore di Carlo Maria Martini nel suo 70° compleanno*, a cura di R. Fabris, Bologna 1988, s. 271–293 (Supplementi alla Rivista Biblica, 33).
- Kliesch K., *Apostelgeschichte*, Stuttgart 1986 (Stuttgarter Kleiner Kommentar, Neues Testament, 5).
- Kurz w. S., *Dzieje Apostolskie*, przeł. z ang. D. Krupińska, Poznań 2021 (Katolicki Komentarz do Pisma Świętego).
- Lea T. D., Griffin H. P., *1, 2 Timothy, Titus*, Nashville 1992 (The New American Commentary, 34).
- Marshall I. H., Towner P. H., *A critical and exegetical commentary on the Pastoral Epistle*, Edinburgh 2004 (The International Critical Commentary).
- Marcheselli-Casale C., *Le Lettere Pastoralì. Le due Lettere a Timoteo e la Lettera a Tito. Introduzione versione, commento*, Bologna 1995 (Scritti delle Origini Cristiane, 15).
- Martin S., *Seconda Lettera a Timoteo*, [w:] *Nuovo Commentario Biblico. Atti degli Apostoli, Lettere–Apocalisse*, a cura di A. J. Levoratti, E. Tamez, P. Richard, Città Nuova, Roma 2006.
- Oberlinner L., *Der erste Timotheusbrief. Der zweite Timotheusbrief*, Freiburg–Basel–Wien 2002 (Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament).
- Richard P., *Atti degli Apostoli*, [w:] *Nuovo Commentario Biblico. Atti degli Apostoli, Lettere–Apocalisse*, a cura di A. J. Levoratti, E. Tamez, P. Richard, Città Nuova, Roma 2006.

- Roloff J., *Die Apostelgeschichte*, Göttingen 1981 (Das Neue Testament Deutsch).
- Rossé G., *Atti degli Apostoli. Commento esegetico e teologico*, Roma 1998.
- Schneider G., *Apostelgeschichte 9, 1–28, 31*, Freiburg–Basel–Wien 2002 (Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament, 2).
- Schnelle U., *Einleitung in das Neue Testament*, Göttingen 2013⁸.
- Weiser A., *Die Apostelgeschichte*, Leipzig 1986 (Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament).
- Yarbrough R. W., *The Letters to Timothy and Titus*, Grand Rapids, Michigan 2018 (The Pillar New Testament Commentary).
- Zmijewski J., *Die Apostelgeschichte*, Regensburg 1994 (Regensburger Neues Testament).